॥ श्रीः ॥

उपनिषद्ब्रह्मयोगिविरचितं विवरणम्
श्रीमदप्पयशिवाचार्यविरचितभाष्योपेता

Invocation

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

Text

व्याख्येयो विषयः तदधिकारी च

Ed . II . tArakayogAdhikAraH .

अथातोऽद्वयतारकोपनिषदं व्याख्यास्यामः ।
यतये जितेन्द्रियाय शमादिषड्गुणपूर्णाय ॥ १॥

Commentary I.

श्रीमद्विश्वाधिष्ठानपरमहंससद्गुरुरामचन्द्राय नमः
द्वैतासम्भवविज्ञानसंसिद्धाद्वयतारकं ।
तारकब्रह्मेति गितं वन्दे श्रीरामवैभवं ॥

इह खलु शुक्लयजुर्वेदप्रविभक्तेयं अद्वयतारकोपनिषत्
राजयोगसर्वस्वं प्रकटयन्ती ब्रह्मात्रपर्यवसन्ना दृश्यते ।
अस्याः स्वल्पग्रन्थतो विवरणमारभ्यते । अत्र
यथोक्ताधिकार्युद्देशेन
श्रुतयः तारकयोगमुपदिशन्तीत्याह -- अथेति ॥ अथ
कर्मोपासनाकाण्डद्वयनिरूपणानन्तरं यतः तेन
पुरुषार्थासिद्धिः
अतः तदर्थं यत्र स्वातिरेकेण द्वयं न विद्यते तत् अद्वयं
ब्रह्म
तन्मात्रबोधिनी विद्या तारकोपनिषत् तां श्रुतयो वयं
व्याख्यास्यामः ।
कस्मा अधिकारिण इत्यत आह -- यतय इति ।
स्वाश्रमानुष्ठनपूर्वकं
देशिकंउखतो वेदन्तश्रवणं ततो युक्तिभिः
श्रुत्यविरुद्धाभिः
मननं च कृत्वा निदिध्यसानाय यतत इति यतिः ।

अजितेन्द्रियस्य
यतित्वं कुत इत्यत आह -- जितेन्द्रियायेति । जितेन्द्रियस्य
यतित्वोपपत्तेः ।
अरिषड्वर्गाक्रान्तस्य जितेन्द्रियता कुत इत्यत आह --
शमादिषड्गुणपूर्णायेति । शमादिषड्गुणसम्पत्तेः
अरिषड्वर्गोपरतिपूर्वकत्वात् । एवं साधनवते श्रुतयः
तारकयोगमुपदिशन्तीत्यर्थः ॥ १॥

Text

योगोपाय तत्फलम्

Ed . II . yogAnuShThAnaM tatphalaM cha .

चित्स्वरूपोऽहमिति सदा भवयन् सम्यङ्निमीलिताक्षः
किञ्चिदुन्मीलिताक्षो वाऽन्तर्दृष्ट्या भ्रूदहरादुपरि
सच्चिदानन्दतेजःकूटरूपं परं ब्रह्मावलोकयन् तद्रूपो
भवति ॥ २॥

Commentary I.

एवं निदिध्यसानोपायतत्फलमाह -- चिदिति ॥ योगी स्वान्तः
चिद्रूपोऽस्मीति भवयनर्धोन्मीलितलोचनः भ्रूमध्यादौ
सच्चिदानन्दमात्रं ब्रह्माहमस्मीत्यालोकयन्तद्रूपस्तारकरूपो
भवति ॥ २॥

Text

अद्वयतारकपदार्थौ

गर्भजन्मजरामरणभयात्संतारयति तस्मात्तारकमिति ।
जीवेश्वरौ मायिकाविति विज्ञाय सर्वविशेषं नेति नेतीति
विहाय
यदवशिष्यते तदद्वयं ब्रह्म ॥ ३॥

Commentary I.

किं तारकमित्यताह -- गर्भेति ॥ ज्योतिर्लिङ्गं भ्रुवोर्मध्ये
नित्यं ध्यायेत्सदा यतिः । इति श्रुतिसिद्धज्योतिर्लिङ्गस्य
प्रत्यग्रूपत्वेन
स्वाज्ञविकल्पितगर्भासादिसंसारतारकत्वात्तारकं
प्रत्यगात्मेत्यर्थः । जीवेशभेदे सति
प्रत्यगभिन्नब्रह्मभावः कुत
इत्याशङ्क्य तयोर्भेदस्य मायिकत्वेन मिथ्यात्वात्ततो यच्छिष्यते
तदेव

ब्रह्मेत्याह -- जीवेति ॥ ३॥

Text

लक्ष्यत्रयानुसन्धानविधिः

Ed . II . tadadhigamopAyaH

तत्सिद्ध्यै लक्ष्यत्रयानुसंधानं कर्तव्यं ॥ ४॥

Commentary I.

तदधिगमोपायः कथमित्यत आह तत्सिद्ध्या इति ॥ ४॥

Commentary II.

परिच्छिन्नज्योतीरूपलक्ष्यानुसन्धानस्यापि
चित्तशुद्धिफलकत्वम्
मूर्तामूर्तात्मकं यत्र तारकद्वयमुच्यते ।
ज्योतिर्दर्शनमार्गोक्तिं व्यख्यास्येऽद्वयतारकं ॥

ननु -- जीवेश्वरौ मायिकाविति विज्ञाय सर्वविशेषं नेति
नेतीति
विहाय यदवशिष्यते ततद्वयं ब्रह्म इति यदुक्तं तद् युक्तमेव ।
अपि तु -- तत्सिद्ध्यै लक्ष्यत्रयानुसंधानं कर्तव्यं
इत्येतदयुक्तं ।
कुतः लक्ष्यत्रयस्य च देहान्तर्गतत्वेन
परिच्छिन्नज्योतिःस्वरूपतया
स्वयमपरिच्छिन्नत्वाभावात् । अद्वयब्रह्म हि अपरिच्छिन्नं
महाकाशवत्
प्रसिद्धं । तत्सिद्ध्यै परिच्छिन्नलक्ष्यत्रयानुसन्धानं कथं
साधनं स्यात् । अपरिच्छिन्नब्रह्मसिद्ध्यै हि
अपरिच्छिन्नब्रह्मध्यानं
कर्तव्यं । अतः इह विरुद्धमुक्तिमिति चेत् -- सत्यमेवैतत् ।
तथापि
उक्तलक्ष्यत्रयानुसन्धानद्वारा संशुद्धचित्त्स्यैव
वाक्यार्थश्रवणमननसंस्कृतान्तःकरणवशीकरणपूर्वकाप्
अरिच्छिन्न-
ब्रह्मात्मैक्यानुसन्धानकरणसामर्थ्यसंभवात् ।
अन्यथा देहमध्यगतज्योतिर्दर्शनहीनत्य
वाक्यादिश्रवणादिप्रवृत्त्यसंभवाच्च परिच्छिन्नानुसन्धानं
युक्तिमित्यनुसन्धानं ॥ १-४॥

Text

अन्तर्लक्ष्यलक्षणम्

देहमध्ये ब्रह्मनाडी सुषुम्ना सूर्यरूपिणी पूर्णचन्द्राभा
वर्तते । सा तु मूलाधारादारभ्य ब्रह्मरन्ध्रगामिनी भवति ।
तन्मध्ये तटित्कोटिसमानकान्त्या मृणालसूत्रवत् सुक्ष्माङ्गी
कुण्ण्दलिनीति प्रसिद्धाऽस्ति । तां दृष्ट्वा मनसैव नरः
सर्वपापविनाशद्वारा मुक्तो भवति ।
फालोर्ध्वगललाटविशेषमण्डले निरन्तरं
तेजस्तारकयोगविस्फुरणेन पश्यति चेत् सिद्धो भवति ।
तर्जन्यग्रोन्मीलितकर्णरन्ध्रद्वये तत्र फूत्कारशब्दो जायते ।
तत्र
स्थिते मनसि चक्षुर्मध्यगतनीलज्योतिस्स्थलं विलोक्य
अन्तर्दृष्ट्या
निरतिशयसुखं प्राप्नोति । एवं हृदये पश्यति ।
एवमन्तर्लक्ष्यलक्षणं मुमुक्षुभिरुपास्यं ॥ ५॥

Commentary I.

अन्तर्बाह्यमध्यभेदेन लक्ष्यं त्रिविधं । तत्र
अन्तर्लक्ष्यलक्षणं
तदभ्यासफलं चाह -- देहेति ॥ यदा कुण्डलिनी
प्राणदृष्टिमनोग्निभिः
मूलाधारत्रिकोणाग्रालङ्कारसुषुम्नाऽधोवक्त्रं विभिद्य
तन्मध्ये
प्रविशति तदा बाह्यान्तःप्रपञ्चविस्मरणपूर्वकं
मुन्यन्तःकरणं
निर्विकल्पब्रह्मपदं भजति । मुनिः निर्विकल्पज्ञानात् विकल्पात्
मुक्तो
भवतीत्यर्थः । तत्सिद्ध्युपायः कः इत्यत आह -- फालेति ।
तद्गतसुखानुभवोपायं वदन् अन्तर्लक्ष्यं उपसंहरति --
तर्जनीति ।
सुखं प्राप्नोति न केवलं कर्णरन्ध्रद्वये एवं हृदये ॥ ५॥

Text

बहिर्लक्ष्यलक्षणम्

अथ बहिर्लक्ष्यलक्षणं । नासिकाग्रे चतुर्भिः
षड्भिरष्टभिः
दशभिः द्वादशभिः क्रमात् अङ्गुलालन्ते
नीलद्युतिश्यामत्वसदृग्रक्तभङ्गीस्फुरत्पीतवर्णद्वयोपेतं

व्योम
यदि पश्यति स तु योगी भवति । चलदृष्ट्या
व्योमभागवीक्षितुः
पुरुषस्य दृष्ट्यग्रे ज्योतिर्मयूखा वर्तते । तद्दर्शनेन योगी
भवति ।
तप्तकाञ्चनसङ्काशज्योतिर्मयूखा अपाङ्गान्ते भूमौ वा
पश्यति
तद्दृष्टिः स्थिरा भवति । शिर्षोपरि
द्वादशाङ्गुलसमीक्षितुः
अमृतत्वं भवति । यत्र कुत्र स्थितस्य शिरसि
व्योमज्योतिर्दृष्टं
चेत् स तु योगी भवति ॥ ६॥

Commentary I.

बहिर्लक्ष्यलक्षणमाह -- अथेति । योगी भवति
इत्यादिकृत्स्नोपनिषत्
प्रायशो मण्डलब्राह्मणोपनिषद्व्याख्यानेन व्याख्यातं
स्यादिति
मन्तव्यं ॥ ६॥

Text

मध्यलक्ष्यलक्षणम्

अथ मध्यलक्ष्यलक्षणं
प्रातश्चित्रादिवर्णाखण्डसूर्यचक्रवत् वह्निज्वालावलीवत्
तद्विहीनान्तरिक्षवत् पश्यति । तदाकाराकारितया अवतिष्ठति ।
तद्भूयोदर्शनेन गुणरहिताकाशं भवति ।
विस्फुरत्तारकाकारदीप्यमानगाढतमोपमं परमाकाशं
भवति ।
कालानलसमद्योतमानं महाकाशं भवति ।
सर्वोत्कृष्टपरमद्युतिप्रद्योतमानं तत्त्वाकाशं भवति ।
कोटिसूर्यप्रकाशवैभवसङ्काशं सूर्याकशं भवति ।
एवं बाह्याभ्यन्तरस्थव्योमपञ्चकं तारकलक्ष्यं । तद्दर्शी
विमुक्तफलस्तादृग्व्योमसमानो भवति । तस्मात्तारक एव
लक्ष्यममनस्कफलप्रदं भवति ॥ ७॥

Commentary I.

अन्तर्बाह्यलक्ष्यस्वरूपमुक्त्वा मध्यलक्ष्यस्वरूपमाह -- अथेति ।
तद्दर्शी विमुक्तस्वाज्ञानतत्कार्यफलः । यस्मादेवं तस्मात् ॥ ७॥

Commentary II.

उक्तानां लक्ष्यत्रयव्योम्नां भौतिकत्वशङ्का

नन्विह अन्तर्लक्ष्यबाह्यलक्ष्यमध्यलक्ष्यलक्षणेषु उच्यमानेषु नीलरक्तपीत्रचित्रादिवर्णयुक्तव्योमदर्शनानि अवगम्यन्ते । नैतैः दर्शनैः किञ्चिदपि मुमुक्षोः प्रयोजनं भवितुमर्हति । कुतः नानाविधज्योतिर्विषयकत्वेन भौतिकत्वात् । यदि ब्रह्मज्योतिर्दर्शनं स्यात्तदा क्रममुक्त्यै वा तत् उपयुक्तं स्यात् । न तु तदेतत् । ब्रह्मणः एवं नानाविधत्वाभावात् । भौतिकानि तु ज्योतींषि उपाधिभेदात् बहुविधानि भवितुमर्हन्ति । तस्मात् प्रपञ्चितलक्षणबहुविधज्योतिर्दर्शनानि सिद्ध्यर्थकानि स्युः । उपनिषदां वैयर्थ्यकल्पनानर्हत्वात् । इति चेत् --

तन्निरसनेन एषां मुमुक्षूपयोगित्वनिर्णयः

अत्रोच्यते । निर्विशेषस्य परस्य ब्रह्मण एव एतानि ज्योतींषि इति । कुतः भौतिकज्योतिषं देहाद्बहिः दर्शनीयत्वेन देहान्तदर्शनायोग्यत्वात् । प्रत्यगात्मज्योतिषः एकरूपत्वेऽपि विविधनाडीवन्नाडीसम्बन्धवशात् नानावर्णोपपत्तेः । यथा एकवृत्तिमानप्यात्मा नानानाडीसम्बन्धवशात् जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थाविशेषैः नानाविधः अनुभूयते तद्वत् । यद्यपि एतेषां ज्योतिषाम्खण्डत्वेन दर्शनविषयत्वाभात् क्रममुक्त्यै परम्परया सद्योमुक्त्यै वा साधनत्वण् स्यात् । न तु साक्षात् सद्योमुक्त्यै । न तु तावता सिद्ध्यार्थकानि मुमुक्षोः अनुपयुक्तानीति वक्तुं युक्तं ॥ ५-७॥

Text

द्विविधं तारकम्

तत्तारकं द्विविधं पूर्वार्धं तारकमुत्तरार्धममनस्कं चेति । तदेष श्लोको भवेति --

तद्योगं च द्विधा विद्धि पूर्वोत्तरविधानतः ।
पूर्वं तु तारकं विद्यात् अमनस्कं तदुत्तरमिति ॥ ८॥

Text

तारकयोगसिद्धिः

Ed . II. तारकयोगस्य सोमसूर्यैक्यदर्शनैकफलकत्वं । अक्ष्यन्तस्तारयोः चन्द्रसूर्यप्रतिफलनं भवति । तारकाभ्यां सूर्यचन्द्रमण्डलदर्शनं ब्रह्माण्डमिव पिण्डाण्डशिरोमध्यस्थाकाशे रवीन्दुमण्डलद्वितयमस्तीति निश्चित्य तारकाभ्यां तद्दर्शनं । अत्राप्युभयैक्यदृष्ट्या मनोयुक्तं ध्यायेत् तद्योगाभावे इन्द्रियप्रवृत्तेरनवकाशात् । तस्मातन्तर्दृष्ट्या तारक एवानुसंधेयः ॥ ९॥

Commentary I.

ब्रह्माण्डवत् पिण्डाण्डेऽपि रवीन्दू विद्येते इति निश्चित्य तारकाभ्यां तदैक्यदर्शनतः तारकयोगसिद्धिः भवेदित्याह -- अक्षीति ॥

अयोगी यथा ब्रह्माण्डस्थचन्द्रसूर्यौ मनस्सहकृततारकाभ्यां पश्यति तथा योगी स्वमस्तकाकाशविभातरवीन्दुद्वयं मनस्सहकृतताराभ्यां अवलोकयेदित्यर्थः । रूपदर्शनस्य चक्षुरधीनत्वात् किं मनसेत्यत आह -- तदिति । मनसि अन्यत्र व्यापृते रूपादिग्रहणशक्तिः चक्षुरादेः नास्तीत्यत्र अन्यत्रमना अभूवं नादर्शमन्यत्रमना अभूवं नाश्रौषमित्यादिश्रुतेः । यस्मादेवं तस्मात् ॥ ९॥

Commentary II.

ननु निर्गुणाकाशं परमाकाशं महाकाशं तत्त्वाकाशं सूर्याकाशं चेति तारकलक्ष्यं आकाशपञ्चकमभिधीयते । अत्र कथं पूर्वोत्तरार्धविभागः इति । अत्रोच्यते । उभयैक्यदृष्ट्या

मनोयुक्तं ध्यायेतिति तार एवानुसन्ध्येयः । इति च
ध्यानयोगाभ्यासस्य
विहितत्वात् । तदभ्यासकालः पूर्वार्धः तारकयोगसंज्ञकः
तत्फलीभूतज्योतिर्दृशनकालः उत्तरार्धः
अमनस्कयोगसंज्ञकः ।
एवमेव च आकाशपञ्चकदर्शने पूर्वोत्तरविभागो मन्तव्यः ॥ ९॥

Text

मूर्तामूर्तभेदेन द्विविधमनुसन्धेयम्
तारकं द्विविधं मूर्तितारकं अमूर्तितारकं चेति ।
यतिन्द्रियान्तं तत् मूर्तिमत् । यत् भ्रूयुगातीतं तत् अमूर्तिमत् ।
सर्वत्र अन्तःपदार्थविवेचने मनोयुक्ताभ्यास इष्यते ।
तारकाभ्यं
तदूर्ध्वस्थसत्त्वदर्शनात् मनोयुक्तेन अन्तरीक्षणेन
सच्चिदानन्दस्वरूपं ब्रह्मैव । तस्मात् शुक्लतेजोमयं ब्रह्मेति
सिद्धं ।
तद्ब्रह्म मनःसहकारिचक्षुषा अन्तर्दृष्ट्या वेद्यं भवति ।
एवममूर्तितारकमपि । मनोयुक्तेन चक्षुषैव दहरादिकं
वेद्यं
भवति रूपग्रहणप्रयोचनस्य मनश्चक्षुरधीनत्वात्
बाह्यवदान्तरेऽपि आत्ममनश्चक्षुःसंयोगेनैव
रूपग्रहणकार्योदयात् ।
तस्मान्मनोयुक्ता अन्तर्दृष्टिः तारकप्रकाशाय भवति ॥ १०॥

Commentary I.

यदनुसन्धेयं तत् कतिविधमित्यत्र तत्तारकं ॥

बाह्यपदार्थविवेचनवत् अन्तःपदार्थविवेचनमपि
मनश्चक्षुरधीनमित्याह -- सर्वत्रेति ।
तदूर्ध्वस्थसत्त्वदर्शनात्
भ्रूमध्योर्ध्वविलसितोत्तरतारकलक्ष्यदर्शनात् ।
केनैतद्दर्शनीयमित्यत्र मनोयुक्तेनेति । ब्रह्मैव
उत्तरतारकलक्ष्यमित्यनुसंधेयं । यस्मादेवं तस्मात् ।
भ्रूमध्यादिस्थलविलसित्शुक्लतेजसो मनःकल्पितत्वेऽपि
ब्रह्मणः
सर्वव्यापकत्वेन तत्रापि विद्यमानत्वात् तदेव ब्रह्मेति
अभिमतिद्रढिम्ना
लीने तत्र मनसि कल्पकसापेक्षकल्पनावैरळये निर्विकल्पकं

ब्रह्मैव
अवशिष्यते इत्यर्थः । यत्तेजो मनःकल्पितं तद्ब्रह्म ।
यस्मादेवं तस्मात् ॥ १०॥

Commentary II.

मूर्तितारकामूर्तितारकयोश्च
इन्द्र्यान्तभ्रूयुगातीतत्वकथनेन
सगुणमूर्तिध्यानपरत्वं चावगन्तव्यं । सगुणमूर्तिध्यानस्य
च
निष्कामकृतस्य च क्रममुक्तिचित्तशुद्धिप्रयोजनतया
सुप्रसिद्धत्वात् ॥ १०॥

Text

तारकयोगस्वरूपं

भ्रूयुगमध्यबिले दृष्टिं तद्द्वारा ऊर्ध्वस्थिततेज
आविर्भूतं
तारकयोगो भवति । तेन सह मनोयुक्तं तारकं सुसंयोज्य
प्रयत्नेन
भ्रूयुग्मं सावधानतया किञ्चिदूर्ध्वम्त्क्षेपयेत् । इति
पूर्वतारकयोगः । उत्तरं तु अमूर्तिमतमनस्कमित्युच्यते ।
तालुमूलोर्ध्वभागे महान् ज्योतिर्मयूखो वर्तते । तत्
योगिभिर्ध्येयं ।
तस्मातणिमादिसिद्धिर्भवति ॥ ११॥

Commentary I.

कोऽयं तारकयोग इत्यत्र भ्रूयुगमध्यबिले तत्रत्याज्ञाचक्रे
दृष्टियुग्मं संनिवेश्य । सावधानतया विलोकयन् । ध्येयं
तज्ज्योतिः ब्रह्मेति योगिभिश्चिन्त्यमित्यर्थः । ततः किं
भवतीत्यत्र
तस्मादिति ॥ ११॥

Commentary II.

प्रकृतयोगे पूर्णमनोविलयाभावेन दृश्यमानज्योतिषः
प्रत्यगात्मस्वरूपत्वनिर्णयः
इदं ज्योतिः त्वंपदार्थः आहोस्वित् तत्पदार्थः इति
संशीयते ।
कुतः संशयः त्वंपदार्थविवेचन इति सच्चिदानन्दस्वरूपं
ब्रह्मैवेति च उक्तत्वात् । अत्रोच्यते । त्वंपदार्थः

प्रत्यगात्मैव ।
ब्रह्मांशत्वात्तु ब्रह्मत्वमुपचर्यते साक्षाद्ब्रह्मयोगो हि
मनोवियुक्ताभ्यासरूपः । तत्रैव मनोनाशसम्भवात् ।
मनोयुक्ताभ्यासस्तु प्रकृतः कण्ठरवोक्तः ।
मनस्सहकारिचक्षुषा
वेद्यं भवतीति च । यदि मनसैव वेद्यमित्युक्तं तदा
अन्तर्दृष्टेः
मनोऽनन्यत्वात् मनसः ब्रह्मणि विलयसम्भवाच्च
अखण्डब्रह्मयोग
एव विवक्षितः इति वक्तुं शक्यं । न तु तदस्ति ।
प्रत्यगात्मयोगे च
आन्तरे बाह्यवत् आत्ममनश्चक्षुस्संयोगेनैव
रूपग्रहणकार्योदयः
स्यात् । न तु ब्रह्मयोगे तदीयाखण्डसम्यग्दर्शनं
चक्षुरधीनं
मनोऽदीनं वा भवति । चक्षुर्मनसी पृष्ठतः कृत्वा
स्वयंप्रकशमानत्वात् । ननु मनोयुक्तान्तर्दृष्टिरित्युक्तत्वात्
मनसः
अन्तर्दृष्टिद्वारा ब्रह्मणि विलय एव अर्थादवगम्यते इति चेन्न ।
बह्यवदित्युक्तत्वेन प्रकृतयोगे मनोविलयासम्भवात् ।
तात्कालिकस्तु
मनोलयः सुषुप्तस्येव नात्यन्त श्लाध्यतमो भवितुमर्हति ।
यद्वा
क्रममुक्तिसाधनीभूतोऽपि स मनोलयः
पुनर्जन्मबीजभर्जनाभावात्
न नाशापरपर्यायः इत्यवगन्तव्यं ॥ ११॥

Text

शाम्भवीमुद्रा

अन्तर्बाह्यलक्ष्ये दृष्टौ निमेषोन्मेषवर्जितायां सत्यं
सांभवी मुद्रा भवति । तन्मुद्रारूढज्ञानिनिवासात् भूमिः
पवित्रा भवति । तद्दृष्ट्या सर्वे लोकाः पवित्रा भवन्ति ।
तादृशपरमयोगिपूजा यस्य लभ्यते सोऽपि मुक्तो भवति ॥ १२॥

Commentary I.

यत्योगिभिः ध्येयमुक्तं पर्यवसाने तदेव सांभवी मुद्रा
भवतीत्याह अन्तरिति ॥ मुद्रा भवति इत्यत्र
अन्तर्लक्ष्यं बहिर्दृष्टिः निमेषोन्मेषवर्जिता ।

एषा सा शाम्भवी मुद्रा सर्वतन्त्रेषु गोपिता ॥

इति श्रुतेः । तन्मुद्रारूढयोगिनं स्तौति -- तदिति । पवित्रा भवति
इत्यत्र स्वपादन्यासमात्रेण पावयन् वसुधातलं इति स्वरूपदर्शनोक्तेः । पवित्रा भवन्ति --
स्वेचरा भूचराः सर्वे ब्रह्मविद्दृष्टिगोचराः ।
सद्य एव विमुच्यन्ते कोटिजन्मार्जितैरघैः ॥

इति श्रुतेः ॥ १२॥

Text

अन्तर्लक्ष्यविकल्पाः

अन्तर्लक्ष्यज्वलज्ज्योतिःस्वरूपं भवति । परमगुरूपदेशेन सहस्रारज्वलज्ज्योतिर्वा बुद्धिगुहानिहितचिज्ज्योतिर्वा षोडशान्तस्थतुरीयचैतन्यं वा अन्तर्लक्ष्यं भवति ।
तद्दर्शनं
सदाचार्यमूलं ॥ १३॥

Commentary I.

अन्तर्लक्ष्यं विकल्प्य निर्धारयति -- परमेति ॥ उक्तविकल्पानां एकार्थपर्यवसायित्वात् तद्दर्शनमूलं किमित्यत्र --
तद्दर्शनमिति ॥ १३॥

Text

आचार्यलक्षणम्

आचार्यो वेदसम्पन्नो विष्णुभक्तो विमत्सरः ।
योगज्ञो योगनिष्ठश्च सदा योगात्मकः शुचिः ॥ १४॥

गुरुभक्तिसमायुक्तः पुरुष्ज्ञो विशेषतः ।
एवं लक्षणसम्पन्नो गुरुरित्यभिधीयते ॥ १५॥

गुशब्दस्त्वन्धकारः स्यात् रुशब्दस्तन्निरोधकः ।
अन्धकारनिरोधित्वात् गुरुरित्यभिधीयते ॥ १६॥

गुरुरेव परं ब्रह्म गुरुरेव परा गतिः ।
गुरुरेव परा विद्या गुरुरेव परायणं ॥ १७॥

गुरुरेव परा काष्ठा गुरुरेव परं धनं ।
यस्मात्तदुपदेष्टाऽसौ तस्माद्गुरुतरो गुरुरिति ॥ १८॥

Commentary I.

आचार्यलक्षणमुक्त्वा गुरुशब्दार्थमाह -- गुशब्दस्त्विति ॥ १४-१८॥

Commentary II.

परमात्मदर्शनाङ्गभूतप्रत्यगात्मदर्शनस्य सर्वथा
अनुपेक्षणीयत्वोद्घोषः
नन्विह तादृशपरमयोगिपूजा यस्य लभ्यते सोऽपि मुक्तो
भवतीति
एतादृशानि वाक्यानि अर्थवादाः एवस्युः । कुतः
सहस्रारज्वलज्ज्योतिर्वा --
इत्यादिवाक्योक्तदेहपरिच्छिन्नज्योतिर्मात्रे
पर्यवसन्नायाः अस्याः उपनिषद आद्यन्तपर्यालोचनेऽपि
अपरिच्छिन्नब्रह्मात्मैक्ययोगस्य क्वचिदपि अनुक्तत्वात् । इति चेत् --
अत्रोच्यते ।
सत्यमेवैतत् । त्वंपदलक्ष्यार्थसिद्ध्या
अहंपदलक्ष्यार्थस्यापि
सिद्धित्वेन कैमुतिकन्यायात् ब्रह्मपदार्थसिद्धेः कथं
त्वमहंपदार्थयोः भेदः नायं दोषः । त्वं पदस्य
खण्डप्रत्यगात्मार्थकत्वात् । अहंपदस्य
तत्त्वमसिवाक्यार्थज्ञानोदयानन्तरं
अखण्डब्रह्मयोगाभ्यासार्थं
ग्राह्यत्वेन अखण्डप्रत्यगात्मार्थकत्वाच्च त्वमहंपदयोः
भेदस्य
विस्पष्टत्वात् । तस्मादत्र उक्तयोगिनः सद्योमुक्त्यभावेन
औपचरिकपरमत्त्वेन च प्रकृतवाक्यानि अर्थवादा एव । तथापि
स्वदेहान्तर्वर्तिज्योतिदर्शनं विना तत्त्वमसि इति
उपदिशतामहं
ब्रह्मास्मीति वाङ्मात्रेण प्रलपतां च भ्रान्ततमानां
कल्पकोटिष्वपि संसारबन्धान्मोक्षासम्भवात्
मोक्षप्रथमसाधनत्वाच्चास्य दर्शनस्य उपेक्षा न कदापि
कार्या इति
स्थितं ॥ १२-१८॥

Text

ग्रन्थाभ्यासफलम्

यः सकृदुच्चारयति तस्य संसारमोचनं भवति ।
सर्वजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । सर्वान्
कामानवाप्नोति ।
सर्वपुरुषार्थसिद्धिर्भवति । य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥ १९॥

Commentary I.

ग्रन्थतदर्थपठनानुसन्धानफलमहा -- य इति ॥

कामाकामधियां
पठनफलं सर्वकामाप्तिः परमपुरुषार्थाप्तिश्च ।
इत्युपनिषच्छब्दः अद्वयतारकोपनिषत्समाप्त्यर्थः ॥ १९॥

श्रीवासुदेवेन्द्रशिष्योपनिषद्ब्रह्मयोगिना ।
अद्वयोपनिषद्व्याख्या लिखितेश्वरगोचरा ।
अद्वयोपनिषद्व्याख्याग्रन्थोऽशीतिरितीरितः ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

इति श्रीमदीशाद्यष्टोत्तरशतोपनिषच्छास्त्रविवरणे
त्रिपञ्चाशत्सङ्ख्यापूरकं अद्वयतारकोपनिषद्विवरणण्
सम्पूर्णं ।
इति श्रीमत्सुन्दरेश्वरताताचार्यशिष्याप्पयशिवाचार्यकृतिषु
अद्वयतारकोपनिषद्भाष्यं समाप्तं ॥ ॐ ॥

ॐ श्रीमद्विश्वाधिष्ठनपरमहंससद्गुरुरामचन्द्रार्पणमस्तु ॥